

12

אנו לבדנו

עבר זמן־מה, חודשים אחדים למעשה, עד ש"אירגנתי" את הפרישה שלי. קודם־כל, צריך היה לעבור מירושלים לבית הדו־משפחתי הקטן ברחוב שקט ומוצל־עצים בפרוור של תל־אביב, ממש על־יד מנחם ואיה. הענין לא היה רק במעבר מעיר אחת לחברתה; זה היה קשור בשעות על שעות של מיון וניפוי דברים, בהחלטה מה שלי ומה שייך לממשלה, מה אני רוצה לקחת אתי ומה אֶתן במתנה. ובעשרים־וחמש השנים שלפני כן הרביתי כל־כך בנסיעות ונצברו אצלי כל־כך הרבה מזכרות מנסיעותי עד שהבדיקה עצמה היתה כמעט עבודה במשרה שלמה — ולא מן הסוג שהיה נעים לי במיוחד. אבל קלארה באה מארצות־הברית לבקר אצלי, והיא, לו ואני סידרנו בסוף את הכל. מטבעי אינני אספנית, למזלי, ובשבילי נוחות אינה מתבטאת בדיוק במגורים במוזיאון פרטי ולכן לא קשה היה לי לוותר על רוב החפצים והמתנות ולהשאיר לי רק את אותם הספרים, התמונות, המגילות ומפתחות־הערים שהיתה להם משמעות מיוחדת בשבילי. מובן, בשלב ההוא הייתי בטוחה בהחלט שלעולם לא אצטרך עוד להתנסות עוד פעם בנסיון של ניפוי, אריזה והתרת חבילות — וגם ההרגשה של סופיות מבורכת היתה כאן לעזר.

הבית החדש שלי — שבו אני גרה עדיין — מסתבר שהיה רבע ממשכן־שר־החוף שבו ישבתי תשע שנים, אבל זה היה בדיוק מה שרציתי ומה שהיה נחוץ לי, ובו היתה לי הרגשה נוחה ממש מן היום הראשון. תיכנתי אותו שיתאים לצרכים שלי — שילוב של חדר־מגורים עם חדר־אוכל שבו מדפי ספרים לאורך הקירות והוא נפתח אל גן המשותף לי ולמשפחתי של מנחם; מטבח בגודל שמספיק לי לעבודה יעילה; וקומה עליונה ובה חדר־מיטות אחד וחדר־עבודה ששימש גם חדר־אורת. השנה אני מקווה, סוף־סוף, להוסיף לבית עוד חדר אחד, אבל אפילו

בלי אותו חדר נוסף הספיק לי תמיד, והיתה זו הרגשה נפלאה ב-1965 שסוף-סוף אני משתקעת בקביעות באיזה מקום.

יש לי חשד שאפילו בני-משפחתי הקרובים ביותר לא האמינו באמת שאני איהנה מן המעבר לחיים של אורח רגיל, אבל אני הייתי מאושרת וידעתי שכך אהיה. בפעם הראשונה מזה שנים על שנים הייתי בת-חורין — לקנות את הקניות שלי בעצמי, לנסוע בתחבורה ציבורית בלי שיסיעו אותי בכל מקום ואהיה מודאגת בגלל העובדה שתמיד נהג מחכה לי בחוץ, ועל הכל — לדעת שזמני הוא שלי. באמת הרגשתי את עצמי כמו אסיר ששוחרר מבית-הסוהר. הכנתי רשימות ארוכות של הספרים שרציתי לקרוא, התקשרתי אל ידידים ותיקים שלא ראיתי אותם שנים, ותיכננתי שורה של ביקורים ברביבים. יתר על כן: בהנאה עצומה בישלתי, גיהצתי וניקיתי את הבית. פרשתי מתפקידי בדיוק בזמן הנכון, מרצוני הטוב ולפני שיוכל מישהו לומר, "בשם אלוהים, מתי הזקנה היא תבין שהגיע זמנה להסתלק", והיתה לי הרגשה שקיבלתי ארכת-חיים חדשה.

הציבור התרגל לתפקידי החדש כמעט באותה מהירות כמוני, אף-על-פי שעלי להתוות כי מזמן לזמן זיכו אותי ביחס מיוחד. חנוונים בשכונה התנדבו לעתים קרובות להביא לי את ההזמנות שלי הביתה כי חשבו שאין זה יאה לשרת-החוץ לשעבר שתשא סלים של מצרכי-מכולת, ונהגי-אוטובוסים גילו אותה מידה של חביבות כשעצרו לפעמים שלא-במקום כדי שאוכל לרדת קרוב יותר לביתי — ופעם או פעמיים אפילו הסיעו אותי בכבוד-מלכים עד הדלת ממש. אבל לי לא היה איכפת בכלל מה אני סוחבת או כמה עלי ללכת ברגל; השיחרור שלי מפגישות של חובה וקבלות-פנים רשמיות היה כמו נס שהתחדש יום-יום. ואפילו רגע אחד לא הרגשתי את עצמי מבודדת או תלושה מן המתרחש בארץ. נשארתי חברת-כנסת וחברה במרכז מפא"י, ובשני המקומות האלה עבדתי כל כמה שהיה לי חשק לזה — אך לא יותר. בסך-הכל הייתי שמחה בחלקי מאד.

אני מתארת לעצמי שהייתי צריכה לנחש כי השלוח הזאת החדשה שנעמה לי כל-כך לא תאריך ימים הרבה. היתה סדרה של הפרעות, והדחוקת ביותר שבהן היתה הפנייה מצד חברי במפלגה שאחזור לעבודה של יום שלם — לפחות למשך זמן-מה — כדי לעזור בהגשמת האיחוד של כל חלקי תנועת-העבודה או של רובם. לאחר שלא מזמן הודעוועה התנועה כל-כך מחמת פרשת לבון. אם היה פעם זמן לאיחוד, ודאי שזה היה הזמן. המצב הכלכלי בישראל, ומצב-הרוח במדינה, הגיעו לידי כך שבפעם הראשונה אפשר היה להעלות על הדעת שיבוא הקץ על ההנהגה הפועלית בארץ אלא אם כן אפשר יהיה להקים ממש, ובמהירות גדולה, חזית פועלית מאוחדת. מפא"י עצמה הוחלשה במידה חמורה על-ידי הפרישה של רפ"י (בראשות בן-גוריון ודיין), ולמען האמת מעולם לא התאושה לגמרי מן הפילוג שקדם לזה בהרבה של אחדות-העבודה (ב-1944) — שבראשה עמד יצחק טבנקין, מן הדמויות הבולטות של העליה השנייה, איש-עין-חרוד ודמות מרכזית בתנועה הקיבוצית בכלל ובקיבוץ המאוחד בפרט — או מהקמתה של מפ"ם כעבור ארבע שנים, מפלגה שהיתה מארקסיסטית ואנטי-מערבית,

שתמיכתה העיקרית באה לה מן הקיבוצים הקיצוניים יותר ומצד מספר אינטלקטואלים צעירים שעדיין השתעשעו ברעיון שתיתכן התקרבות בין ישראל וברית-המועצות ואפשר יהיה להשיג את הדבר אם רק תרצה בזה ישראל במידה מספקת!

אולם חילוקי-הדעות הרעיוניים בין מפא"י, רפ"י ואחדות-העבודה לא היו כליכך גדולים עד שלא היה סיכוי להקמתה של מפלגת-עבודה מאוחדת. אבל מישהו יהיה צריך לקבל עליו את עצם המלאכה של בניית גשרים, לפייס בין גקודות-ההשקפה השונות והאישים השונים, לרפא פצעים ישנים בלי לגרום פצעים חדשים וליצור מבנה חדש ובעל כושר-קיום. יהיה האיש מי שיהיה, בכל-אופן עליו להיות אדם שדבק דבקות שלמה בחזון של מפלגת-פועלים אחת-ויחידה, המסוגלת להכיל בתוכה סיעות מדיניות שהרבה שנים היו חלוקות ביניהן, ומאמין באמונה שלמה בצורך הדחוף בקואליציה פועלית. חברי (שהתחילו לבוא לדבר אתי במשמרות) אמרו כי יש רק אדם אחד המצטיין בכל התכונות הדרושות — ונוסף- לזה הוא גם פנוי. אם לא אהיה מוכנה לקבל על עצמי את המלאכה, מסיבות אנוכיות בלבד, היא לא תיעשה לעולם. בסך-הכל ביקשו ממני להיעשות מזכירת מפא"י עד שיושג האיחוד — ויבוצר. אז אוכל לחזור לגימלאות.

זו היתה הקריאה היחידה שאותה לא יכולתי להשיב ריקם. לא מפני שהייתי בטוחה כליכך שאצלית, ולא מפני שנכספתי להיות שוב בעיצומו של מאבק גורלי, ולא מפני שהשתעממתי, כמו שוודאי חשבו אנשים רבים, אלא מסיבה הרבה יותר פשוטה והרבה יותר חשובה: אני באמת חשבתי שעתידיה של תנועת-העבודה מוטל על כף-המאזניים. ואף-על-פי שכמעט לא יכולתי לשאת את המחשבה שאעזוב את השקט והשלוה שהשגתי סוף-סוף — ולו אך לתודשים אחדים בלבד — לא יכולתי בשלב זה בחיי לפנות עורף לא לעקרונות שלי ולא לחברי. ובכן אמרתי הן וחזרתי לעבודה, לנסיעות, לפגישות בלתי-פוסקות ולשיעבוד של פנקס-פגישות, אבל הבטחתי לעצמי — ולילדי — שזה התפקיד האחרון שאמלא אי-פעם.

בינתיים התרחשו במזרח התיכון כמה מאורעות שהיו עתידים להעמיד את עתידה של ישראל בסכנה הרבה יותר גדולה מזו שיכלה להישקף לו אי-פעם בגלל הפילוגים במחנה הפועלים. ב-1966 כבר היו הערבים עושים הכנות לסיבוב מלחמתי נוסף. כל הסימנים היו מוכרים. לאמיתו של דבר, היתה ההקדמה למלחמת-ששת-הימים של 1967 וזהו עם ההקדמה למערכת-סיני. כנופיות של מחבלים — שהגשיא נאצר נתן להן עידוד ותמיכה בצורה פעילה כמו שנתן לפידיאין בשנות ה-50 — פעלו נגד ישראל הן מרצועת-עזה והן מירדן. הן כללו אירגון חדש שנוסד ב-1965, שנודע בשם "אל-פתח", שבהנהגת יאסר ערפאת נעשה אחרי-כן הגורם החזק והצעקני ביותר באירגון-לשיחרור-פלשתיין. הוקם גם פיקוד עליון מאוחד למצרים וסוריה, ובוועידת-פיסגה ערבית הוקצבו סכומי-כסף ענקיים במטרה מפורשת לצבור נשק שישמש נגד ישראל — וברית-המועצות, כמובן, הוסיפה להזרים גם נשק וגם כסף למדינות הערביות.

נדמה היה שהסורים גמרו אומר להחריף את הסיכסוך; הם הפגינו בלי סוף את היישובים הישראליים שמתחת לרמת-הגולן, ודייגים וחקלאים ישראלים עמדו בפני התקפות יומיומיות למעשה מצד צלפים. לפעמים נסעתי לבקר ביישובים הללו וראיתי איך המתישבים עושים את עבודתם כאילו אין בכלל שום דבר בלתי-רגיל כשהורשים תחת ליווי צבאי או משכיבים ילדים לישון לילה-לילה במקלטים. אבל אני מעולם לא האמנתי להם כשאמרו שהתרגלו בהחלט לחיות תחת אש מתמדת. אינני חושבת שהורים "מתרגלים" אי-פעם למחשבה שחיי ילדיהם נתונים בסכנה.

ואו, בסתיו 1966, התחילה פתאום ברית-המועצות להאשים את ישראל שהיא מכינה את כוחותיה להתקפה במלוא מובן המלה נגד סוריה. ההאשמה היתה מופרכת, אבל האו"ם בדק אותה כדת-וכדין, ומובן שמצא כי אין לה שום יסוד. אולם הרוסים הוסיפו לחזור על אותן האשמות ועל אותם דיבורים בדבר "תוקפנות" ישראלית שתביא בהכרח לידי סיבוב שלישי במלחמה הערבית-הישראלית, ואילו הסורים, שקיבלו נשק וסיוע כספי מברית-המועצות, המשיכו בהתקפותיהם על יישובי-הספר שלנו. בכל פעם שהטרור הסורי הגיע לנקודה שאי-אפשר לשאתה היה חיל-האוויר הישראלי יוצא לפעולה נגד המחבלים, ולכמה שבועות היה ייטב ביישובי-הספר. אבל בראשית האביב של 1967 התמעטו והתקצרו התקופות האלו של הרגעה יחסית. באפריל 1967 נשלחו מטוסי חיל-האוויר לפעולה שהפכה להיות קרב אווירי והסתיימה בכך שמטוסים ישראלים הפילו שישה מיגים סוריים. כאשר קרה הדבר הזה שוב צרחו הסורים, שברית-המועצות גירתה אותם כמו תמיד, שישראל מתכוננת למיתקפה גדולה נגד סוריה, והוגשה אפילו תלונה רשמית ברוח זו לראש-הממשלה לוי אשכול בשם סוריה על-ידי השגריר הסובייטי בישראל, מר צ'ובאכין. זו היתה לא רק אחת התקריות המגוחכות ביותר של התקופה ההיא אלא היא גם סייעה למעשה להחיש את המלחמה שפרצה ביוני "נמצאנו למדים", אמר צ'ובאכין לאשכול בצורה בלתי-נעימה מאד, "שלמרות כל ההודעות הרשמיות שלכם יש למעשה ריכוזים גדולים ביותר של צבא ישראלי לכל אורך הגבול הסורי". הפעם לא הסתפק אשכול רק בהכחשת ההאשמה. הוא ביקש מצ'ובאכין שיסע צפונה ויראה כמו-עיניו מה המצב לאורך הגבול. הוא הביע אפילו את נכונותו להתלוות אל צ'ובאכין בנסיעה הזאת. אבל השגריר אמר מיד שיש לו דברים אחרים לעשות ודחה את ההזמנה, אף-על-פי שבסך-הכל מדובר היה בנסיעה של כמה שעות. מובן, אילו נסע הרי היה גאלץ לדווח לקרמלין — ולסורים — שאין שום ריכוזים של חיילים ישראלים בגבול ושהחרדה הסורית המדומה אין לה שום הצדקה. אבל זאת בדיוק לא רצה לעשות. בזה שסירב לצאת לטיול ההוא הצליח להפיח חיים חדשים בשקר שעזר להכניס את נאצר לתמונה, ובכך עזר לפרוץ מלחמת-ששת-הימים.

באמצע מאי, מתוך היענות ל"מצוקתם הנואשת" של הסורים, כדברם, פקד נאצר לרכו גייסות ושריונים מצריים בסיני, וכדי שלא יהיה מקום לשום אי-הבנה ביחס לכוונותיו, הודיע ראדיו-קאהיר בקול-קולות ש"מצרים, על כל משאביה...

מוכנה להיכנס למלחמה כוללת שתביא את הקץ על ישראל".

ב־16 במאי שוב צעד נאצר — רק שהפעם נתן פקודות לא לצבא שלו אלא לאומות־המאוחדות. הוא דרש שחיל־החירום של האו"ם, שמאו 1957 היה מוצב הן בשרם אל־שייך והן ברצועת־עזה, ייצא מיד. מבחינה משפטית היתה לו זכות לגרש את כוח־החירום, כי רק בהסכמתה של מצרים הוצב חיל־המשטרה הבינלאומי בשעתו על אדמת מצרים; אבל אני אינני מאמינה אפילו רגע אחד שנאצר שיער באמת שהאומות־המאוחדות תעשינה בהכנעה את מצוותו. הדבר היה מנוגד לכל הגיון שכוח שבא לעולם אך־ורק כדי לפקח על הפסקת־האש בין מצרים לישראל יסולק לבקשתו של אחד מן הצדדים הלוחמים ממש ברגע שנשקפת סכנה רצינית להפסקת־האש, ואני בטוחה שנאצר ציפה לסיבוב ממושך של דיונים, ויכוחים ומיקוחים. על־כל־פנים, כמעט ודאי שעשה חשבון שהאויים יעמד על איוו שהיא הדרגתיות. אולם, מטעמים שאיש לא הבין אותם מעולם — ואני פחות מכל — נכנע מזכיר־האו"ם או תאנט מיד לנאצר. הוא לא נועץ בענין עם שום איש אחר. הוא לא נמלך בדעתה של מועצת־הבטחון. הוא לא הציע אפילו דיחוי של ימים אחדים. מרצונו שלו בלבד ביאות או תאנט כהרף־עין להוציא מיד את כוח־החירום של האו"ם. הכוח התחיל לצאת משרם ומרצועת־עזה למחרת היום ממש, וב־19 במאי, לקול תרועותיהם הפרועות של המצרים, יצאה היחידה האחרונה של כוח־החירום של האו"ם, והמצרים שלטו עכשיו בכל גבולם עם ישראל.

אינני חושבת שמישהו היה יכול לחוש מרירות יותר ממני בגלל כניעתו המנוכחת של או תאנט לנאצר. לא, חלילה, מפני שאני הייתי האדם היחיד שהבין את המתרחש — רחוק מזה — אלא מפני שהדבר העלה בי מחודש, בגל קשה־מנשוא כמעט של כאב וחרדה, את זכרם של החודשים הללו הנוראים בניו־יורק אחרי מערכת־סיני, כאשר נדמה היה שהעולם כולו גמר אומר להכריח אותנו להוציא את חילותינו מסיני ומרצועת־עזה, בלי לשים לב לדבר שעתיד היה לבוא בהכרח כתוצאה מזה — כפי שידענו, וכפי שאמרנו. שוב ושוב סקרתי במחשבותי את החודשים הללו: את השעות הארוכות של שיחות קשות ועקרות עם מר דאלס, המשא־ומתן הקשה והעקר באותה מידה שניהלנו מאחרי הקלעים עם הצירים של שאר מדינות אדירות, המאמצים שעשינו בלי הרף — בלי כל שמץ הצלחה — להסביר כי יש רק דרך אחת להבטחת השלום במזרח התיכון: לא בזה שימיסו לפייס את הערבים על חשבוננו אלא בזה שיעמדו בתוקף על חוזה אי־התקפה בין המדינות הערביות לישראל, על פירוק־גשק אזורי ועל משא־ומתן ישרי. מדוע נראה הדבר כל־כך פשוט וכל־כך מובן־מאליו לנו וכל־כך בלתי־אפשרי לכל האחרים? האם לא הסברנו כראוי את המציאות של החיים בחלק־העולם שלנו? האם עשיתי איוו שגיאה איומה או שפסחתי על איוו דבר מכריע ולא אמרתי אותו? ככל שהוספתי להרהר בחודשים הללו של 1956 ו־1957 כך התחוויר לי עכשיו יותר שמאו לא השתנה שום דבר בכלל וששוב מניחים לערבים להשתעשע באשליה שיוכלו למחות אותנו מעל־פני האדמה.

אשליה זו התחזקה עוד יותר ב־22 במאי כאשר שוב העמיד נאצר במבחן, אחרי שהשקפך מהצלחתו בגירוש כוח־החירום של האו"ם, את תגובתו של העולם על כוונתו המוצהרת לפתוח במלחמה כוללת עם ישראל. הוא הכריז שמצרים מטילה מחדש את ההסגר שלה על מצרי־טיראן, על אף העובדה שכעשרים אומות (ובכללן ארצות־הברית, בריטניה, קנדה וצרפת) ערבו לחופש השיט של ישראל במפרץ־אילת. אין כל ספק שזאת היתה עוד התגרות מחושבת, ונאצר המתין לראות איך יגיבו עליה. הוא לא היה צריך לחכות זמן רב. גם בענין זה לא היה איש עתיד לעשות הרבה. ודאי, היו מחאות והיו תגובות נועמות. הנשיא ג'ונסון אמר על ההסגר שהוא "בלתי־חוקי" והוא "נרשא עמו שואה לענין השלום", והציע ששיירה בינלאומית, שתכלול ספינה אחת ישראלית, תעבור במצרים כדי להעמיד את נאצר במבחן; אבל הוא לא היה יכול לשכנע את הצרפתים או את הבריטים שיצטרפו אליו. מועצת־הבטחון התכנסה לשיבת־חירום, אבל הרוסים דאגו לכך שלא תוציא שום מסקנות. ראש־ממשלת בריטניה, ידידי הטוב הארוולד וילסון, סס לארצות־הברית ולקנדה והעלה את ההצעה לארגן כוח־משימה ימי בינלאומי לשיטור מצרי־טיראן, אבל גם הוא העלה חרס בהצעתו. אפילו או תאנט — שתפס סוף־סוף איזו טעות נוראה עשה — התעורר לבסוף עד כדי כך שנסע לקאהיר וניסה לדבר על לבו של נאצר בהגיון, אבל השעה כבר היתה מאוחרת מדי.

נאצר הוציא את מסקנותיו שלו: אם הערובות־כביכול שניתנו לישראל אחרי מערכת־סיני על־ידי המעצמות הימיות הן חסרות־ערך כפי שהן נראות עכשיו, אם כן מה ומי ימנע מן המצרים אותו נצחון סופי, מפואר וכולל על המדינה היהודית שלאחריו ייעשה נאצר הדמות העליונה בעולם הערבי? במידה שנתרו בו עוד איזה פיקפוקים ביחס להרפתקה שלתוכה עמד להטיל את מצרים ואת עצמו, הרי הרוסים הפיגו אותם. שר־ההגנה הסובייטי הביא לנאצר איגרת־עידוד של הרגע האחרון מאת קוסיגין: ברית־המועצות תעמד לימינה של מצרים במערכה הצפויה לבוא. וכך הוכנה הבימה. אשר למטרות המלחמה, הרי במידה שראה נאצר חובה לעצמו להסביר משהו בכלל לבני עמו — שכבר גילו סימנים ראשונים של היסטריה מלחמתית — די היה לו שיחזור ויחזור על המשפט "מטרנתו להשמיד את מדינת־ישראל" ושיאמר לאסיפה הלאומית המצרית, כמו שאמר בשבוע האחרון של מאי, "השאלה איננה שאלת עקבה, מצרי־טיראן או כוח־החירום של האו"ם... השאלה היא התוקפנות שבוצעה נגד פלשתינה ב־1948". לשון אחר: המלחמה שהיתה ממששת ובאה עכשיו נועדה להיות מלחמתם הסופית של הערבים נגדנו, ולמראית־עין היה לו לנאצר מלוא היסוד לחשוב שינצח בה.

ב־1 ביוני היו כבר בסיני 100,000 חיילים מצרים ולמעלה מ־900 טנקים מצריים, בתוספת שש חטיבות טוריות וקרוב ל־300 טנקים טוריים המתפרצים לקרב בצפון. ולאחר שהיסס כמה שבועות, החליט סוף־סוף גם חוסיין מלך ירדן להסתכן ולהצטרף אל נאצר במפעל הגדול. אף־על־פי ששלחנו לו שדרים מתמידים שבהם

הבטחנו לו שאם לא יתערב במלחמה לא יקרה לו שום דבר (האחרון בשדרים האלה נשלח לחוסיין על-ידי אשכול באמצעות השירותים הטובים של מטה-המש-קפים של האו"ם בעצם הבוקר שבו פרצה המלחמה), הרי בסופו של דבר לא עמד חוסיין בפני הפיתוי של השתתפות בנצחון — יחד עם הפחד להמרות את פיו של נאצר — וגם הוא שיתף את גורלו עם המצרים, ובכך העמיד לרשות המאמץ המלחמתי הערבי עוד שבע חטיבות, כ-270 טנקים נוספים וחיל-אוויר קטן אך מוכשר. האחרונה שהצטרפה לקואליציה נגד ישראל היתה עיראק, שחתמה על חוזה להגנה הדדית עם מצרים יום אחד לפני תחילת המלחמה. ודאי שהיתה זו היערכות אדירה ביותר של עצמה צבאית, ומאחר שממילא נדמה היה שהמערב משותק או אדיש לגמרי ואילו הרוסים נתנו לערבים את מלוא התמיכה, הרי באמת אי-אפשר להאשים את נאצר ביותר על שהניח כי סוף-סוף יש ביכולתו להנחית מכת-מוות על ישראל.

אם כן, עד כאן במה שנוגע למצב-הרוח של הערבים ולחלום הערבי. מה קרה אצלנו? אינני רוצה — ואינני חושבת שיש בזה צורך — לחזור בפירוט על הפרשה של מלחמת-ששת-הימים, שעליה כבר כתבו כל-כך הרבה. אבל אינני חושבת שאדם שחי בישראל בשבועות שקדמו לה ישכת פעם באינו צורה עמדנו בפני הסכנה האיומה שניצבה מולנו, ושום איש לא יוכל להבין את התגובה של ישראל על מצבה הנוכחי בלי שיבין קודם מה שלמדנו על עצמנו, על המדינות הערביות ועל שאר המדינות בעולם במשך שלושת השבועות הללו באביב 1967 שאצלנו קוראים להם תקופת-הכוננות. ודאי, אני כבר לא הייתי חברה בממשלה, אבל רק טבעי היה הדבר שבזמן התפתחות המשבר פנו אלי שאעזור להגיע לכמה מן ההחלטות של חיים או מוות שעמדו בפני הממשלה, ונדמה לי שהכל ראו בזה דבר מובן-מאליו שעלי להתפנות.

מלכתחילה לא הטיל שום איש ספק בכך שצריך למנוע מלחמה — כמעט בכל מחיר. לא היה כל ספק שאם ניאליץ להילחם הרי נילחם — וננצח — אבל קודם מוכרחים לבדוק כל דרך אפשרית. אשכול, שפניו היו אפורים מעייפות ומתיחות, פתח בחיפוש אחרי איזה מין התערבות דיפלומטית. בכך הסתכמו הבקשות שלו; אין צורך לומר שמעולם לא ביקשנו כוח-אדם צבאי. אבן נשלח לסיבוב של שליחויות לפאריז, לונדון וגם וושינגטון, ובאותו זמן נתן אשכול בשקט את האות לאומה שתתכונן, בפעם השלישית בתוך תשע-עשרה שנה, להגן על זכות-הקיום שלה. אבן הביא אתו בשובו רק את החדשות הגרועות ביותר שבגדר האפשר. חששותינו החמורים ביותר נתאשרו. לונדון כמו גם וושינגטון גילו אהדה ודאגה, אך עדיין לא היו מוכנות לכל פעולה; המצב ביש מאד, אך אולי תשקע התלהבות-הטירוף של הערבים. על-כל-פנים, הן המליצו על סבלנות והבלגה. אין לישראל ברירה אלא להמתין ולראות. דיבוריו של דה-גול היו יותר מפורשים: יקרה מה שיקרה, אמר לאבן, אסור שישראל תעשה את הצעד הראשון כל עוד לא תחיל ההתקפה הערבית למעשה. כאשר יקרה הדבר הזה, תבוא צרפת להציל את המצב. על שאלתו של אבן: "אבל מה אם לא יהיה כבר את מי להציל?" בחר דה-גול

שלא להשיב, אבל הוא הבהיר לאבן שהמשך ידידותה של צרפת אתנו תלוי אך-ורק בשאלה אם נציית לו או לא.

עברו רק ימים אחדים ופתאום היה המשך קיומנו מוטל בכף. במובן הפשוט ביותר של המלים הנוראות האלו, היינו לבדנו. העולם המערבי, שתמיד ראינו את עצמנו חלק ממנו, שמע מה שהיה בפינו לומר, הקשיב להערכתנו באשר לסכנה המופלגת שעמדה בשערינו, והשיב את פנינו ריקם — אף-על-פי שברחובות ובאולמות-האסיפות בכל מקום היו האנשים אתנו. ובכן, התחלנו להתכונן למלחמה שאין למנוע אותה. הצבא פנה אל התכניות שלו לשעת-חירום. אשכול פקד על גיוס כללי. והגברים, הנשים והילדים הרגילים של ישראל ניגשו למלאכה וניקו את המרתפים כדי להכשיר אותם לשמש מקלטים מאולתרים להתקפות-אוויר, מילאו אלפי שקי-חול בשביל הדפנות של התעלות והתפירות הפאתיות שחפרו אבות וסבים בכל גן ובכל חצר בית-הספר ברחבי הארץ כולה ונטלו לידיהם את המלאכות החיוניות של החיים האזרחיים, בעוד שהחיילים חיכו תחת רשתות-הסוואה בחולות הנגב — חיכו, התאמנו, ושוב חיכו. נדמה היה כאילו שעון ענקי מתקתק ומתקתק בשביל כולנו, אף שנאצר לבדו ידע מתי תהיה שעת-האפס.

בסוף מאי כבר פסקו החיים הרגילים — כפי שהיו מוכרים לנו בחודשים שלפני כן. נדמה היה שכל יום מכיל כפליים כמספר השעות הרגיל, ונדמה היה כי כל שעה נמשכת לאין קץ. בחום של ראשית הקיץ עשיתי מה שעשו כולם: הכנתי לי תרמיל קטן ובו כמה חפצים חיוניים שאולי יהיה בהם צורך במקלט ושמתי אותו במקום שאפשר יהיה לתפוס אותו ביתר קלות ברגע שיתחילו הצופרים לילל. עזרתי לאיה לעשות דיסקיות-זיהוי משעוונות בשביל הילדים והאפלגו חדר אחד בכל בית כדי שנוכל להדליק את האור באיזה מקום בערבים. יום אחד ירדתי לרביבים לראות את שרה והנכדים. הסתכלתי בקיבוץ שהכרתי מאז יומו הראשון וראיתי איך הוא מכין את עצמו להסתערות הערבית שאולי תהפוך אותו לגל-חרבות, ונפגשתי עם אחדים מידידיה של שרה — לבקשתם — לדבר על מה שיוכל לקרות. אבל בעצם הם רצו לדעת מתי תיגמר ההמתנה, ועל השאלה הזאת לא יכולתי לענות. וכך תיקתק השעון ותיקתק, ואנחנו חיכינו וחיכינו.

היו גם ההכנות הקודרות שצריך היה לשמור אותן בסוד: הגנים בכל עיר שהוקדשו לשימוש אפשרי כבתי-קברות המוניים; בתי-המלון שהאורחים פונו מהם כדי שאפשר יהיה להפוך אותם לתחנות-חירום ענקיות של עזרה ראשונה; מנות-הברזל שהוחסנו לזמן שבו אולי צריך יהיה להאכיל את האוכלוסיה מאיזה מקור מרכזי; התחבשות, התרופות והאלונקות שהושגו וחולקו. ועל הכל, כמובן, היו ההכנות הצבאיות, כי אף-על-פי שבינתיים כבר קלטנו את העובדה שאנו עוזבים לנפשנו לגמרי, לא היה בישראל אפילו איש אחד, ככל שידוע לי, שהיו לו איזה אשליות ביחס לעובדה שאין לנו ברירה אלא לנצח במלחמה שכופים עלינו. כשאני חוזרת ומהרהרת בימים הללו, הרי הדבר שמתבלט בזכרוני הוא התחושה הנפלאה של אחדות ומטרה שבתוך שבוע-שבועיים בלבד הפכה אותנו מציבור קטן, קלאוסטרופובי למדי, המתמודד — ולא תמיד היטב — עם כל מיני לבטים

כלכליים, מדיניים ותברתיים ל-2.5 מיליוני יהודים שכל אחד מהם חש עצמו אחראי אישית לקיומה של מדינת-ישראל ושכל אחד מהם ידע שהאויב העומד מולנו התחייב להשמידנו.

לכן לא היתה השאלה, כמו שהיא אולי בארצות אחרות, איך להישאר בריא ושלם בצורה הטובה ביותר ולהינזק פחות ככל האפשר ממלחמה בלתי-נמנעת, אלא איך להתקיים כעם. התשובה על השאלה הזאת מעולם לא היתה מוסלת בספק. אנו נוכל להתקיים רק אם ננצח, וכל השאר — כל התלונות, חילוקי-הדעות וגילויי הקטנוניות — נשרו מעלינו; בעשינו, בתכלית הפשטות, משפחה אתה שגמרה אומר לא לזנו. אף יהודי אחד לא עזב את ישראל בשבועות הנוראים הללו של ההמתנה. אף אחת מן האמהות ביישובים שלרגלי רמת-הגולן או בנגב לא לקחה את ילדיה וברחה. אף אחד מניצולי מחנות-המוות הנאציים, שרבים מהם איבדו את ילדיהם בתאי-הגזים, לא אמר, "אינני יכול לשאת עוד סבל גוסף". ומאות על מאות ישראלים שנסעו לחוץ-לארץ חזרו, אף כי איש לא קרא להם לחזור. הם תזרו מפני שפשוט לא יכלו להישאר במרחקים.

יותר מזה, יהודי העולם השקיפו עלינו, ראו את גדול הסכנה והבדידות שהיינו שרויים בהן, ושאלו את עצמם, בפעם הראשונה, לדעתי: מה יהיה אם תחדל מדינת-ישראל מלהתקיים? וגם על השאלה הזאת היתה רק תשובה אחת אפשרית וקצרה: שום יהודי בשום מקום בעולם לעולם לא ירגיש עוד את עצמו חפשי אם תיעקר מדינת-ישראל מן השורש. אחרי המלחמה — ביום האחרון שלה, למען הדיוק — טסתי לכמה ימים לארצות-הברית ונאמתי בעצרת ענקית שאורגנה במדיסון-סקוור-גארדן על-ידי המגבית-היהודית-המאוחדת. סדר-היום שלי היה עמוס מאד, ואני מיהרתי מאד לשוב הביתה, אבל רציתי מאד להיפגש עם כמה מאלפי היהודים האמריקאיים הצעירים ששמו מצור על הקונסוליות הישראליות ברחבי ארצות-הברית הואיל ושיועו להיות אתנו במלחמה. רציתי לדעת מה המריץ אותם — ואחרים, כמו הצעירים היהודים מבריטניה שהתפרעו בשדה-התעופה של לונדון מפני ש"אל-על" (חברת-התעופה היחידה שטסה לישראל בימות המלחמה) לא יכלה בשום-פנים לקחת את כל המתנדבים שרצו לבוא — להכניס את ראשיהם בעניבת-החנק שכבר היתה נקשרת קשר כה הדוק על צווארנו. אחרי הכל, לא איוו תיגרה רומנטית היתה מוזמנת להם בישראל. מנגנון אדיר שתכליתו להרוג אותנו, לרסק את אברינו ולהשמידנו הוצב על גבולותינו, ומיום ליום היה המנגנון ההוא מתקרב יותר ויותר. כמונו זכו גם הם לחזות בכל ערב בטלביזיה בחזיון המבחיל של המונים בכל העולם הערבי המשוועים בצורה היסטרית למרחץ-הדמים שיביא את הקץ על ישראל. לכן אין ספק שהם ידעו במה דברים אמורים. רובם לא הצליחו לבוא לישראל, בסופו של דבר. מחלקת-המדינה עצרה בהם, ובין כך ובין כך נסתיימו הקרבות בשה ימים. אבל אני הרגשתי צורך עליון לברר לעצמי מה פירושה של ישראל בשבילם באמת, וביקשתי מידידי בניו-יורק שיארגנו לי פגישה לפחות עם אחדים מ-2,500 צעירי היהודים מן העיר ההיא שהתנדבו לצאת לישראל בעת המלחמה.